

TÁRGYEGYÜTTESEK, TÁRGYKÖZÖSSÉGEK

DOI 10.35402/kek.2024.5.6

1972 óta folyó, s még mindig csak elővizsgálati szakaszban tartó *Lakáskultúra – vizuális kultúra* című kutatásunk egyik válaszra váró kérdése, hogyan tükröződik a tárgyegyüttesekben a családi közösség milyensége. Leolvasható-e a lakberendezési, használati, díszítő funkciójú és az esztétikai funkciójú tárgyakkól, elrendezésükből, a kialakított vagy véletlenül kialakult tárgycsoportokból a család szerkezete, a generációk egymáshoz való kapcsolódásának jellege, a családtagok pozíciója? A tárgyegyüttesek, ha a család tükörképei, milyen jelentést adnak a család társadalmi státusáról, életstílusáról, kultúra- és értékmintáiról?

Mivel kutatásaink centrumában a vizuális kultúra áll, elemzéseink elsődlegesen a díszítő és esztétikai funkciójú, a nem hasznos, kiegészítő jellegű tárgyakra irányulnak.

A lakás számunkra a vizuális kultúra térképe. Anyaggyűjtésünk, regisztrálási módszerünk ennek megfelelően alakult ki: alaprajzok mellett léptékarányos rajzokat készítünk, mintegy síkba kiterítve a lakóhelyiségek falait, térképszerűen bejelöljük az összes látható tárgyat. Az ún. „szituációs” rajzokhoz inventáriumok készülnek. S hogy a „lakástérkép” megbízhatóságát, valós mivoltát, használhatóságát optimálisra növeljük, kiegészítésként enteriőr- és tárgyegyüttes-, alkalmanként pedig tárgyfotókat is készítünk. Az így rögzített adatokat vetjük össze egy demográfiai s egyéb statisztikai adatokat tartalmazó kérdőívvel, és ha lehetőségeink engedik, a lakást használók, arculatát teremtők, alakítók szubjektív megnyilvánulásait jegyző mélyinterjúkkal.

Igaz, hogy teljes körű vizsgálat eddig mindössze 50 lakásban készült (Miskolcon 22, Nagykanizsán, Zalaegerszegen, Szombathelyen és Telkibányán 5–5, valamint Budapesten 8), ám részleges felvétel, adatgyűjtés mintegy 250 lakásban történt, különböző városokban és falvakban.

Festmények

Idős parasztoknál és földműves szülőktől származó idős, szakképzetlen munkásoknál a falakon szinte kizárólag szentképek vannak, ezek is kb. 90%-ban olajnyomatok. Mennyiségileg a görög katolikus,

görögkeleti vallásúaknál a legtöbb, sok a katolikusoknál, kevesebb a reformátusoknál és alig-alig az egyéb, kisebb felekezetiéknél (például unitáriusok, adventisták). A görögkeleti, görög katolikus vallásúaknál, a szlovák, horvát, szerb, sokác falvakban és az innen elszármazó városlakóknál a szentképek rendkívül színesek, élénk színűek, egyéb anyagbetétekkel gazdagítottak (gyöngy, üveg, ékszerutánzatok, fémlap, menyasszonyi fátyol, művirág stb.). Ezek között alig van 50-60 évesnél fiatalabb kép, annál több a 100-120 éves. Főleg ikonszerű Mária-képek.

A más vallású idős emberek főként olajnyomatokat őriznek, szabvány szerint készült, töviskoszorúval övezett, világító színű Krisztust és ugyanilyen színű Máriát – ez a két képtípus a leggyakoribb. Majd: Szent Család, háttérben romantikus táj, ugyanez József nélkül, Bűnbánó Magdolna (őse feltehetően El Greco *Bűnbánó Magdolnája*) és Jézus az Olajfák hegyén. Ritkább kompozíció: Jézus megkeresztelése, a halott Krisztus Mária ölében (számtalan reneszánsz előkép!), levétel a keresztről.

Olykor ennél a korosztálynál és rétegnél találoztunk az első világháborús emléklappal, ez is olajnyomat, középen Mária a gyermekkel, majd Ferenc József és a szövetséges országok királyai, katonai vezérei.

Ahol csak ezekkel a képekkel vannak tele a falak, az a legszegényebb, a legelesettebb réteg. Rendszerint egyedülálló öregek, magukra maradtak, vagy a legalacsonyabb iskolai végzettségűek. A társadalom legalján élők, kulturális szintjük ennek megfelelő. Az 1945 előtti gazdagabb paraszti rétegnél már nagyobb méretű olajfestményeket látunk, ezeket rendszerint csináltatták, megrendelték. Sablonosabbak és értéktelenebbek, mint az előző típushoz tartozó régi olajnyomatok, rendszerint giccsképek. A harmincas, negyvenes években készültek, alig különböztethetők meg a kispolgári lakások ugyanilyen jellegű képeitől. A legújabbak ebből a sorozatból (akár 2-5 vagy 10-15 évesek) még giccsesebbek (ha lehet egyáltalán a giccset fokozni!), kevesebb rajtuk az olajfesték, elnagyoltabb a háttér, rikítóbbak a színek.

Az idősebb, gazdagabb parasztnál – és elsősorban reformátusoknál – a szentképek mellett láthatók történelmi olajnyomatok (Rákóczi a kutyájával, Petőfi halála, Kossuth szolnoki beszéde).

Csak a félig iparos, félig paraszti rétegnél jelenik meg a kifejezetten esztétikai funkciójú kép, hiszen a vallási és történelmi tárgyú képeknél nem ez az elsődleges szempont!

Öreg falusi iparosoknál és öreg munkásoknál találtunk két-három giccstájképet, egy-két falusi giccstájképet, ezek kis méretűek, akvarellszerű technikával üvegre festettek.

Az olajfestmények dömpingje a kispolgári rétegekre jellemző. Minél gazdagabbak, annál több van, a szentképeket kiszorítja az álromantikus tájképek sora, és itt már megjelenik a portré és a csendélet is. A jellemző műfaj még a tájkép, a város lakó kispolgárok kedvelt műfaja.

A portré az ún. régi polgári rétegekhez tartozó műfaj, akárcsak a zsánerképek.

A 30–40 éveseknél találoztunk fekete-fehér és színes rézkarcokkal, monotípiákkal, sokszorosító eljárással készült nyomatokkal. A Képcsarnok vásárlói leginkább a középkorú falusi és kisvárosi értelmiségiek, a fiatal érettségizett városi szakmunkások és alkalmazottak, és a középkorú és fiatal politikai-gazdasági vezetők.

Kifejezetten művészi színvonalú festmények csak egy nagyon szűk réteg birtokában találhatók, ezek rendszerint szabad foglalkozású szellemi dolgozók vagy vezető beosztású értelmiségiek.

Ha nincs festmény vagy csak szentkép van, az a szegénység jele. Ha minőségi festmény: ez a kiemelkedő szellemi munkavégzés velejárója. Ha nagyon sok giccstájkép van egy lakásban, ez a kispolgári ízlés: a gazdagodás, gyűjtés, felhalmozás jelképe, alacsonyabb iskolai végzettség mellett is felfelé mutató tendencia. Következő szint: túlsúlyra kerülnek a nem giccstájképek. (Régi értelmiségiek, és az új, fiatal szakmunkásréteg.)

A festményegyüttesek jelzik a generációk együttélését, és azt is, hogy milyen különbség, illetve egység van a generációk műveltségi szintjében. Jelzik továbbá, hogy a családi közösségen belül milyen a toleranciaszint, egymás kulturális beállítottságát hogyan viselik.

Az újonnan épült parasztházak zömében három-négy generáció él együtt. Hasonló szentképek láthatók a falon az „öregek” régi és a „fiatalok” új bútorai között is. Az előszobában néhány kis méretű giccstájkép, a városokba bejáró ipari munkás férfiak vásári ajándékai.

Ahol nem laknak együtt a nagyszülőkkel, idősebb szülőkkel, túlsúlyra kerülnek az utóbbi képek, és legfeljebb egy nagy méretű olajfestmény-szentkép marad a régi helyén a kettős ágy felett. Ahol a kettős ágy helyét modern fekvőhely veszi át, a szentkép is eltűnik. A városi többgenerációs együttélésekben a fiatalabbak szégyellik a szentképeket, súrlódások forrásai („minek az a mamának?”); főleg a fiatal szakmunkásoknál probléma.

Ahol harmonikusan oszlanak meg a képek, és hasonló jellegűek, nívójúak, a család ízlésszintje is hasonló. Modern variabútorok között giccstájképek, hasonlóan, mint a harmincas és ötvenes évek styling-bútorai között: itt az esztétikai értékrend is hasonló. Ahol nagy a kontraszt a falon lévő képek között, ott nagy ellentétek feszülnek az ízlésszintben, vizuális, kulturális nívóban. Ahol a fiatalok nem fogadják el a családi mintát, ott a lázadást, szembenállást, leválást, elszakadást is jelzi a képválasztás. Elsősorban a városi kispolgári ízlésű alkalmazotti rétegnél látható a súlyos olajfestményekkel szemben könnyed linómetszet, rézkarc és reprodukció. Főként: repró!

A giccstájkép tulajdonosa azt hiszi, hogy a festményei egyedüliek, csak az övék értékesek (hiszen 600, 1000 vagy még több forintot is fizetett érte!). A sablonos tájképek és közhelyes virágcsendéletek között felnőtt – érettségizett vagy egyetemest végzett – gyerekek pedig saját szobájukba 1,50-ért kapható reprókat tesznek fel, vagy 2-300 Ft-os metszeteket. Konkrét példák sorát idézhetnénk.

A legkifejezőbb: egybenyíló szobák dunántúli városban, jogász nagypapa, postás nagymama, óvónő lány, olajtechnikus vő, két kisunoka. Az egymással szemben lévő két falon: a nagyszülőkében egy hatalmas, giccstes, lila orgonás virágcsendélet, egy nagy méretű, naturalista öregemberportré, egy mondjuk ötödrangú közhely-tájkép minden szokásos kellékkel; átellenben a fiatalok szobájában egy színezett Szőnyi-rézkarc, egy albumból kiszedett Van Gogh-napraforgó, és egy aránylag jó szintű képcsarnoki leányportré.

A családi közösségek konzerválhatják az ízlést. A mintaadó idősebb generáció ízlése rányomja bélyegét a fiatalabbakéra. Az együttlakásnak szinte velejárója a festmények kiválasztásában valamilyen esztétikai kompromisszum. A kiegyenlítődség gyakran úgy jön létre, hogy az idősebbek is egyet lépnek előre, és a fiatalabbak is egyet lépnek hátra.

Az igazi lázadás a festményekkel szemben a repró. És még inkább: a színes újságkivágások. Ez

azonban már az ifúsági szubkultúra problémakörébe tartozik.

Falvédők

A nagyon szegényeknél nincsenek falvédők. Ez azonban szűk réteg. Idős parasztok és alacsony képzettségű munkások a húszas–harmincas években vásárolt falvédőket őriznek: királyok és királykisasszonyok, a volt uralkodó osztályok életéből „arisztokratikus” jelenetek. Valamikor előképei ezeknek a rokokó udvari szőnyegek. Hosszú utat tettek meg, míg művészi, kézműves, magas esztétikai kultúra termékéből és a legelőkelőbbek palotáiból olcsó, értéktelen gyári terméké silányultak, és bekerültek a társadalom legalacsonyabb szintjén élők otthonába. Fényes, selymes hatású anyagra nyomták őket.

Jelenkori utódaik merev, matt anyagra nyomtak, többnyire nem gyári, hanem kézi nyomással, sablonok alapján. Vadászjeleneteket, szarvasbögést vad tájban és hatyúkat egzotikus tájban ábrázolnak, variációik még a giccskép-variációknál is szegényesebbek, szűkebbek. Általánosan elterjedtek régi és új parasztházakban, bejáró munkásoknál, városi alkalmazotti rétegeknél, régi lakásokban élő nagyvárosi üzemi munkásoknál, a társadalom legszelesebb rétegeinél. Új parasztházakban és új lakásokban élő munkásoknál a szobából kikerülnek a konyhába.

A gazdagság mutatói: perzsaszőnyeg, keletiszőnyeg-utánzatok falvédőként. Elsősorban városi polgári származású idősebb értelmiségieknél és kisiparosoknál láttuk. Új bútorok között a felfelé törekvés, a vagyonszerzés jelei.

Iparilag előállított, formatervezett, esztétikailag értékes textíliákat fiatal értelmiségiek, érettségizett szakmunkások lakásaiban találtunk. Esztétikailag értéktelen, gyári és többnyire moderneskedő, álmodern (használóit épp ezért félrevezető!) falvédőket a 40 éven aluliaknál láttunk új parasztházakban, új bútorok között és új lakótelepek munkáslakásaiban.

Külön a konyhai falvédőkről: egyrészt homogénebbek, elterjedtségük és egyformaságuk miatt is, másrészt itt éles határok vonhatók bizonyos fajták között.

Az előnyomott, majd saját kezűleg hímzett, kivarrott falvédők minden alacsonyabb iskolai végzettségű és ennek megfelelően alacsony kulturális beállítottságú lakás konyhájában ott vannak. Van belőlük az idősebb korosztályú érettségizetteknek is. Egyáltalán nincs az egyetemi végzettségűeknek. Itt a

határ tehát a legmagasabb iskolai képzés. Visszaszorul a fiatalabb érettségizetteknek, többségüknek már nincs. Motívum: cicák, galambok, rózsafüzérek, házi áldás és konyhai jelenetek. (Szövegeik is külön elemzést érdemelnének! Megtalálhatók rajtuk az ötvenes évek slágerei és egyéb közhelyek, például: „Szeret-e még? Csak annyit mondjon, szeret-e még? Így nincs más gondom.”)

Általános divat: a valódi paraszti és a népművészetet utánzó falvédők. Talán az értelmiségieknél legelterjedtebb a valódi, régi paraszti hímzés, és most már a falusiak is kiteszik, őrzik, amit tíz éve még elkótyavetyéltek. „Ha tudtuk volna, hogy ilyen érték” – mondják. Fiatal értelmiségiektől tudták meg, hogy érték, azoktól, akikhez átkerült – és a tévéből is, természetesen.

Hogyan tükröződik a falvédőkben a generációk együttélése, a családi közösség?

Elsősorban a hiányából tudunk következtetni. Ahol ugyanis a másod-, illetve harmadgenerációbeliek értelmiségiek, ott hiányoznak a konyhai falvédők. A konyhai falvédőket illetően a fiatalabbak és magasabb iskolai végzettségűek bizonyultak erősebbnek: visszaszorították őket. A konyhai falvédők hiánya az idősebbeknek és alacsonyabb iskolai végzettségűeknek a beletörődését bizonyítja. Ebben szerepet játszhat a civilizációhoz való alkalmazkodás is. A gépesített, variabútorú, jól felszerelt konyhákból ugyan visszavonultak, de szobáikban megőrizték a hasonló jellegű falvédőket.

Városi-polgári lakásokban egy-két perzsa- vagy egyéb keleti szőnyeg átvándorol a fiatalok szobájába. Ilyenkor a szülők ízlése a domináns. Kiegészítő beszélgetésekből, személyes vallomásokból kiderül, hogy ahol harmonikus a családi légkör, ahol összeegyeztethetők a különböző életstílusok, ahol valódi családi közösségről van szó, kölcsönös az „ízléscsere”, a különböző ízlést jelentő tárgyak kicserélése. A régi, esetleg gyerekkorban kedvencé vált faliszőnyeg átkerül a fiatalok íróasztala fölé (s ráakasztják a magnófalat, érmeiket és egy szép aktreprót), de a szülők is elfogadnak egy geometrikus absztrakt szubszőnyeget, és beillesztik a régi, polgári milióba. S fölé akasztanak egy modern képet is, „cserébe” a fiatalokhoz kerülő kisméretű zsánerképért.

Ahol nincs tárgycsere, ahol a szobákban me-reven elütő, szétvált, egészen más stílusú, szemléletű, formájú, színű tárgyak vannak, ott szóban is fanyalognak egymás tárgyait illetően. S a tárgyak békétlensége, össze nem egyeztetetősége személyi békétlenségeket, kölcsönös sérelmeket takar.

Fényképek

Sajnos, e cikk keretében csak jelezni tudjuk a problémakört, pedig ha valami, a fényképek elemzése több misét is megért!

Olyan lakásban, ahol ne lett volna fénykép a falon, nem jártunk. Általánosan elterjedt; a festményeknél, a dísz tárgyaknál és falvédőknél is inkább.

Három formában talákoztunk fényképekkel: szentképegyüttesben, önálló családi fotóként és egyéb fotóként. Szentképegyüttesben a szentképek széleibe, a keretbe tűzik be a kis méretű családi fotókat, csoportképeket. Vagy önállósodtak ugyan a fotók, önálló keretben üveg mögé kerültek, de a szentképek között helyezik el őket. Nagyon gyakran kiderült, hogy a családi fotó valamilyen szentkép helyére került a falra.

Ugyanígy komódokon, sublótokon a szenteket ábrázoló szobrocskák között állnak a kis méretű fotók. Ez az állapot a legalacsonyabb kulturális, műveltségi szinten élőkre jellemző.

Göcseji faluban három generáció él együtt, a fiatalok sem végezték el a nyolc általánost, napszám-ból és a tsz-ből élnek. A kettős ágy felett tizenegy kép és egy feszület. A főhelyen nagy méretű Mária, mellette jobbról Szent Teréz, balról kiszédtek a keretből a szentképet, és a keretbe, az üveg alá hét kis méretű fotó került a családtagokról. További szentképek, háziáldás, és a háziáldással szimmetrikusan, ugyanolyan díszes keretben kettős fotó a fiatal házassokról. Pontosan ugyanilyen díszítésű keretben háziáldás melletti fotót láttunk Mályinkán, egy borsodi faluban és a bihari Sárretudvariban.

Egerben, egy mezőgazdasági és üzemi betanított munkásokból álló családban közepén pontosan ugyanaz a Mária-kép, mint Göcsejben, alatta a feszület és körülötte a családi fotók.

Ugyanaz egy nógrádi faluban: a komódon kb. 80 cm-es Mária-szobor gipszből, felette a falon feszület, a Mária-festmény, oldalt két szentkép és két családi fotó, egy esküvői kép és egy fotó a gyerekekről.

Egy szendrői lakásban (négy generáció él együtt, mind alacsony iskolai végzettségű) fő helyen a kereten belül közepén Mária, a vérzőszívű, és körülötte nyolc fotó: esküvői kép, katonafű, csecsemő, igazolványkép, amerikai rokon stb.

Tárgyegyüttes: „Dicsőség Istennek, Békesség a Földön a jóakarátú embereknek” hímezett falvédő, felette műanyag virágcsokor és őrangyalt ábrázoló szentkép, balra katonafotó, jobbra a polcon rádió.

Olyan városi lakásban, ahol még nincs festmény a falon, a szentképek már kiszorultak, 5-7-9 családi fotóegyüttes díszíti a falat.

A kispolgári lakásokban fotódömpingről beszélhetünk, de polgári, értelmiségi lakásokban is sok a fotó. Nagykanizsán, Miskolcon és Szombathelyen olyan dohányzóasztalokat láttunk, amelyek felett 5-7 családi fotó van, elsősorban a felnőtté vált gyerekek csecsemőkori képei és fotók az unokákról.

Egy számunkra mehökkentő jelenség: ugyanazt a fotót több példányban is kiteszik a falra. Tákoson láttuk a következőt: beregi hímezésű falvédő, ülő fekete gyerekekkel, pontosan 13 egyforma figura. Felette kilenc egység: egy szentkép, két kis beregi hímezés, benne szarvas, és hat keretben kilenc fénykép. A kilenc fényképből négy ugyanaz a személy, egyszeri felvétel négy másolatban: a családfő.

A családi fényképek szorítják és szorították ki a szentképeket. A családi fényképeket pedig kiszorítják a művészi fotók, reklámfotók, újságkivágásokból származó színes fotók. Ennek a folyamatnak különböző fokozatai vannak. Mint ahogy az első lépés a szentkép és fotóegyüttes kialakulása, az utolsót is megelőzi egy családi fotó és egyéb fotóegyüttes. Így jönnek létre fiatal szakmunkásoknál azok a falak, ahol előbb a reklám-autó-akt stb. fotókkal szemben láthatók a családi képek, majd megtörténik ezek egybekomponálása.

Különös jelenség, hogy a fiatal értelmiségiek, akiknél a családi fotók albumokba, fiókokba sülyednek és szégyenkeznek, a „mama-papa” szomszéd szobája viszont még őrzi a falakon a családi fotókat – múlt századvegi, századeleji, megsárgult, -bámult, idegeneket ábrázoló vagy a családi emlékalbumokból előhúzott fotókat tesznek ki a falra.

Ifjúsági szobakultúra

Lázadás a felnőttekkel szemben, valami másnak a keresése, szokatlan, kontra a megszokottal, a családon belüli aszimmetrikus helyzet kifejezése – ez a tartalma annak, ahogy nagy falfelületeket elfoglalnak a lakásból az ifjak. A túldíszített, agyonzsúfolt, a kispolgári bútorokkal telített lakásokban ritkábban külön kis szobában, többségében a közös szoba valamelyik elkülönített sarkában lekerülnek a falakról a giccsképek, dísz tárgyak és falvédők, és helyükbe újságokból kivágott fotók, reklámképek, sztárfotók, lemezborítók, hirdetésszövegek színes kavalkádjá kerül. Egyre épülő, befejezetlen montázs, amelynek egyre alkotóelemei időnként kicserélődnek.

Míg a felnőttek lakórésze stabil képet mutat, legfeljebb egy-egy új darab kerül a már megszokott tárgygyűttesthez, s csak ritka a cserélődés, addig a fiatalok családtagok tárgyaira általában jellemző a gyors cserélődés, a változatosság. Igaz, ezek nem képviselnek valódi anyagi értéket. Míg mondjuk a giccsek is 50-300-600 vagy 1000 Ft-on felüli pénzösszegbe kerül, ezeket a fotókat, reklámképeket szerzik, cserélik, ritkán kerül pénzbe, és akkor is rendkívül olcsó. Épp ezért a szülők szemében értéktelen is.

Továbbá értéktelenek, mert „csak” újságkivágások, „csak” fotók. A kép, a dísz tárgy, a faliszőnyeg más, annak értéke van a tényleges pénzértéken túl is, mert egyedi terméknek vélik, még ha száz hasonló közül vették is ki. Ezek „csak” nyomtatottak, sokszorosítottak, a felnőtt lakosság számára gépi előállításuk miatt is idegenek. Ez a faldíszítési mód nagyon elterjedt: tizenévesekre jellemző, és kb. a saját családalapításig tart. Akkor lekerülnek a falról.

Egészen szegény paraszti lakásban és szegény munkáslakásban csakúgy megtalálható, mint a rendkívül jó körülmények között élő, külön szobával rendelkező fiataloknál.

Egymáshoz egészen hasonló elrendezésű falat találtunk egy szabolcsi, múlt század közepén épült talpasházban, egy telkibányai felújított, városiasított parasztházban, egy nagykanizsai kétszintes, egészen új és modern családi házban és egy budapesti régi polgári lakásban. A szabolcsi: fiatal villanszerelőé, a telkibányai egy Sátoraljaiúj helyre középiskolába járó leányé, a nagykanizsai egy általános iskolás fiúé, a budapesti egy utolsó éves egyetemista lányé.

Téma szerint: slágerénekesek, színésznők, híres emberek, úrhajósok portréi, szép női aktok, állatképek, fantasztikus gépek, sportjelenetek, gyermekfotók, közlekedési jelzések, autómárkák, térképek, tárgyreklámok, naptárak, és ritkábban karikatúrák, művészi reprók. Feltűnően színesek, harsányak, vidámak, sehogy sem illeszkednek a lakáshoz, „más”-ságukat hangsúlyozók.

A felnőttek számára a lakás, az otthon rendszerint „vár”, búvóhely, menedék a külvilágtól, el- és bezárkózásra alkalmas néhány fal, zárt tér, amelynek díszessége, rendezettsége persze kifelé is szól, de ahova többnyire nem viszik be a külvilágot. A sok csipke, dísz, a párna és faliszőnyeg kultusza, a faliszőnyeg- és festménymotívumok, a sok felesleges tárgy mind-mind a befelé záródás igényét bizonyítja: idillt vágnak, nosztalgikusan békét, harmóniát, konfliktusmentességet, hamis romantikát. A fiatalok pedig tüntetően zajt és külvilágot visznek a falakra a hamis idill helyett. Nem félnek beereszteni közvetlen

környezetükbe a tágas világot, annak minden problémájával együtt.

Nem tudjuk, mi lesz aztán, ha az ideálképek, a technika, a sport, az üzlet, a nagyvilág, a tudomány hírhozó, e rendkívül gazdag információhalmoz lekerül a falakról, de mintha nem a giccseképek, idillikus díszpárnák, a családbum-fotók foglalják el a helyüket. Találtunk néhány olyan fiatal házaspár lakótelepi lakást Miskolcon, ahol néhány rézkarc, színes repró volt a falon, és a beszélgetések során kiderült, hogy a fiatal férjnek hiányzik az autóreklám-állat-sportoló-női akt sereglet, de úgy véli, nem illik már kirakniuk. Viszont nem a szülőkhöz hasonló dekorációt alkalmaztak, hanem frissebbet, általuk modernebbnek véltet.

Demokratikus faldíszítési mód ez a fajta gyűjtemény. Nivellálódásról tanúskodik, arról, hogy a társadalmi, tudati, kulturális különbségek ellenére is van valami sajátosan ifjúsági, egy korosztályhoz kötött jelenség, amely valamennyire közös nevezőre hozza a különböző tudati szinten gondolkodó, más kulturális közegben felnőtt, így más értékrendszerű fiatalokat. Valószínűleg másként élik át környezetük, neveltetésük, kulturális örökségük keresztüztében a hasonló jelenségeket, ám mindenképp figyelemre méltó, hogy például az egyetemi tanár lányának falán és a csarodai szegényparaszt ivadék falán két-tucatnyi, pontosan egyforma újságkivágást találtunk (Che Guevarát, zsidó sírkövet, Anita Ekberg kebleit, futó lovakat, japán gésát japán gépkocsisodán, árvíz áztatta földet és a Jesus Crist Superstart).

Fiatalok terjesztették el a kis italosüveg-gyűjteményeket és a cigarettásdoboz-gyűjteményeket. Sok helyütt kiszorították a hagyományos vitrintárgyakat, főként variabútorral berendezett lakótelepi kislakásokban. Míg a falon lévő nyomatoknak a szülők generációja ellenáll, főként az italosüveg-gyűjtemény általánossá vált. A szülőknél inkább reprezentatív, nagy üvegekben drága nyugati italok, a fiatalabbaknál inkább kis üvegek, nyugatiak, keletiek, magyarok egyaránt (többnyire üresen!). A kis üvegek halmazban vannak, szorosan egymás mellett, a nagy üvegek kiemelt dísz tárgyként.

Csak fiataloknál, de csak értelmiségi pályára készülőknel találtunk plakátgyűjteményeket. A magyarok mellett főként lengyel és cseh plakátokat, kevesebb nyugatit. Domináns a kiállítási, múzeumi plakát, de gyakoriak a szellemes, ötletes, grafikailag jól megoldott, esztétikusán kivitelezett hirdetések, reklámplakátok is. Az értelmiségi szülők pozitívan viszonyulnak e gyűjteményekhez, a nem értelmiségi szülők és gyerekeik között gyakran konfliktusok

forrása a plakát. Ahol kompromisszum jön létre, ott a közös előszobában kapnak békés helyet, ahol ütközési felület, ott a legváratlanabb helyeken tűnnek fel (például WC-kben), és sehogy sem szervülnek bele a lakás összképébe.

A televízió és a rádió helye a lakásban

Azt állítottuk, hogy a lakások a magánéletbe visszavonulás színhelyei, és általában jellemző rájuk a külvilágtól való elfordulás, elzárkózás. Hogy illeszkedik ebbe a képbe a tévé és a rádió, amelyek viszont mindezek ellentétéként a lakásba betörő külvilágot szimbolizálják, információáradatot zúdítanak a magánéletbe visszahúzódtókra. Tapasztalatból, de szabadidő-vizsgálatokból is tudjuk, hogy a legjelentősebb szabadidő-eltöltési forma a tévézés.

Ezt az adatot vizuálisan is alátámasztja, hogy a tévével rendelkező lakások zömében a tévé központi helyet foglal el. Úgy helyezkedik el a bútorok között, hogy minden fekvőhely és ülőhely feléje nézzen, vagy könnyen felé fordítható legyen. Szinte súlypontja a lakószobának, amelyben tartják, körülveszik a tárgyak. Ahol nem így van, ott a családtagok szabad ideje nem a tévére orientált. Ahol mellel van, ott nem is tartozik a családi közös szertartások közé a kollektív tévézés.

Számunkra, akik a vizuális kultúra felől közelítünk a jelenségekhez, nagyot, sokat elvesz a tévének külvilágot a lakásba hozó, információs feladatából, hogy a lakásokban valahogy „megszelídítik” a tévét, bevonják az általános idilltörekvésbe. Horgolt csipketerítőket, subaszőnyegekbe öltöztetik, és az idegen test mintha felpuhulna – legalábbis vizuálisan – ebben a környezetben. Megerőszakolják: telerakják a tetejét nappalokkal, apróságokkal.

Telkibányán egy idős falusi ácsmester a következőket helyezte a tévéjére: egy színes, világító szemű szőrmacskát, egy idomtalanul hosszú farkát hóna alá szorító szőrmajmot, egy újabb, domborodó hátú, tigriscsíkos szivacsmacskát, mellette egy be-kötött szemű szivacsrajmot. Alattuk egy eredetileg konyharuhának szánt, vörös terítő, és rajta horgolt csipkék. Miskolcon egy munkáslakásban a tévé: 30 cm hosszú porcelán női akt, kristályüveg váza és egy kovácsoltvas dísz tárgy. A tévé tetején és alatta is hímzett terítő, beregi hímzésben fekete gyerekek guggolnak. Egy zempléni faluban színes, többszínű, a legmodernebb típusú készülék, rajta apró csipkék, azokon porcelánnyuszi („nyuszi ül a fűben...”), színezett gipszkutya, pettyes őzike, műanyag virágok és felettük a lángoló szívű Szent Teréz festménye.

Sárospatakon 1974-beli, legújabb típusú tévé alatt súlyos csipketerítő, rajta képernyő-fele nagyságú égett mázas ló (giccs a javából), színesre festett porcelánmadárka, felettük egyszerű kereszt. Nagykanizsai kispolgári lakásban a tévé alatt keresztthímzéses terítő, rajta: világító pagoda, díszgomba, ébresztőóra és Kossuth-mentés öregember gipsz mellképe, felette az ötvenes évek elejére jellemző képcsarnoki festmény (úttörő tanítólében ülő úttörő nyakkendő 3-4 éves gyereket olvasni), faragott fa madárkalitka, benne kitömött madárka, s rázúduló zöldnövény.

Giccs-környezetbe kerülve a tévé hatásának is meg kell változnia. Az a kompozíció, amelyet köré alakítanak, még ha „csak” vizuálisan is, visszahatással kell hogy legyen az ívből jövő tartalmakra: fellazító, megpuhító, idealizáló hatással. Habár Izraelben háború van, habár úrrakétákat, szívűműtéseket mutatnak, példázatot a neurotizáló gyermeknevelésről, Schaár Erzsébet szorongató szobrait – de mindez mégsem olyan, ha közben, aki a képernyőt figyeli, tudata peremén vizuálisan belekapaszkodik a szörkutyuskák, csipketerítők andalító, mindent elsimító, takaró biztonságába.

Ha a tévé a fiatalok szobájába kerül, gyakran megszabadul koloncától. Csak a fém- és faborítás van, semmi más. Nagyon ritka azonban, ahol környezete is tiszta, szabad, semmi nem fékezi az információk felfogását.

A rádió periferikus helyzetű. Másodlagossá válását mutatja, hogy sok helyen a konyhában tartják. Bútorarabnak csak a harmincas évek kispolgári stílusú lakásában számít, ahol még a régi, nehézkes testű rádiókat őrzik, rendszerint nagy fatokú lemezjátszón. Sarkokban áll, fekvőhelyek mellett, valószínűleg a reggeli hírek, időjelzés célszerűsége miatt. Tetején mindig van valami: fényképek, gyertyatartók, porcelánállatok, nagyon gyakran virágváza, s elmaradhatatlanul csipketerítők. A konyhában pedig gyümölcstartó kosárcsok, szemüveg, könyvek, újság, karórák. A zsebrádióknak nincs rögzített helyük, összeviszva polcokon, asztalon, nagy rádióknál találhatóak.

A domináns pozíciójú családtag

Tárgyai mindenütt jelen vannak, azaz tárgyaiban mindenütt jelen van. Egy nemrégiben épült nagykanizsai kétszintes családi házban minden családtagnak külön szoba áll rendelkezésére, és még egy további szoba, közös használatra. Három generáció él együtt. A legfiatalabbak: egy nyolcadikos fiú és kisebb húga. A fiú mindent betölt: anyja szobájában

több fényképével, térképeivel (ezeket gyűjti), hűga szobájában is otthagytott játékaival, kiaggatott érmeivel és saját, rendkívül zsúfolt szobáján kívül még a közös szobába is jutott az érmeiből, újságkivágásaiból és a róla készült fényképekből. A család egyetlen más tagja sincs képviselve a többiek szobájában, ő viszont uralkodóan.

Egy budapesti értelmiségi lakásban az anya kispolgári ízlése mindent eláraszt, csak egy kis szoba, ahová a felnőtt vezető értelmiségi lány visszaszorult, árulkodik más felfogásról. Korszerű berendezés, modern festmények, régi paraszti tárgyak puritán rendje. Az anya nehezen tűri, legalább kívülről a bejárati ajtó fölé akasztott egy hímmzett népieskedő függönyt.

Egy háromszobás miskolci lakásban szintén több generáció él együtt. A falvédő-, díszpárnahímző, csipketerítő-horgoló anya mindent teleszótt, behálózott. A technikus fiú fémtárgyai alá is odalopta őket. Menye nevetve vallja meg: matriarchátusban élnek valamennyien. A fotóreklám-újságképmontázs alatt is tucatnyi díszpárna, a kamaszfiú szobájában is horgolt terítővel védett a villanykapcsoló is.

A fekvőhelyek elrendezése

Főként a nők és a gyermekek családon belüli helyzete következtethetünk belőle.

A „szegényes lakás” hagyományának megfelelően nagyon sok helyütt együtt alszanak a szülők és a gyermekek. Még a többhelyiséges lakásokban is inkább ragaszkodnak a „reprezentatív nappali” szobához.

Ahol három-négy generáció él együtt, a legidősebbek rendszerint a konyhában vagy egyéb, valamilyen félreeső sarokban alszanak. A kispolgári ízléssel berendezett lakásokban még mindig uralkodó kettős ágyakban többnyire a gyerekek, illetve a női családtagok alszanak. Természetesen a falusi tisztaszobákban fő helyen lévő kettős ágyakban senki, csak a ritkán érkező városi vendégek.

A domináns pozíciójú családtag fekhelye azonnal felismerhető: környezetéről, a fekhelyen és a fekhely körül, felett lévő tárgyakról.

Ahol a családfő eljáró munkás, és lényegében csak tévét nézni, aludni jár haza, ott a fekhelye rendszerint egy sarokban, oldalfalon van, kicsit izoláltan a lakószoba többi részétől. A csak hétvégen hazatérő családfők fekhelyét, ha hét közben használatlan, díszpárnák övezik, elrendezése hasonlít a vendégeknek kijáró ágyakéhoz. Gyakran azonban hét közben a feleség használja, aki hétvégeken összeköltözik a gyerekekkel aludni. Ez esetben rendszerint ez az a fekhely, amelyet éjjel-nappal annak használnak, napközben is

bárki ráheveredik. Ennek megfelelően kicsit rendeztebb benyomást kelt a lakás többi tárgyánál (rendszerint a rajtafelejtett holmik miatt).

Az újonnan épített családi házakban megnövekedett a felesleges fekhelyek száma, a variátorokhoz tartozó rekamiékat nem használja senki. Ezeket a modern tisztaszobákat azonban kezdik birtokba venni a tanuló gyerekek, s ritkán, de előfordul, hogy az iskolába járó, ezért tisztelt gyerek benn alhat az új fekhelyen.

Munkáslakásokban figyeltük meg azt a magatartást, hogy előbb a régi fekhelyek használódnak el, aztán sor kerülhet az újabbakra is. Az értelmiségi életmód velejárója: szeparált fekhelyek, a fekhely körüli polcok és többfajta olvasólámpa. A polgári lakásberendezésben ezeknek az olvasólámpáknak még a díszítő funkciója domináns, a korszerű értelmiségi lakásokban azonban a funkcionális szempontok döntenek.

A gyerek vagy gyerekek fekhelye, annak lakáson, lakószobán belüli helye, környezete, rajta és felette levő tárgyai pontosan elmondják, hogy a gyerekeknek milyen a családon belüli helyzete, mennyire veszik figyelembe életkori sajátosságait, mennyire szeretik, törődnek vele, mennyi önállóságot engednek neki, s mik vele szemben a családi elvárások.

Példák sorát idézhetnénk az elkényeztetett, az elhanyagolt, az elvadult, a családba nem illeszkedő, a harmonikusan illeszkedő gyerekekről – csak tárgyaik vizuális rendje, saját környezetük alapján. Nem elsősorban a külön gyerekszobákról van szó, hiszen a lakáshelyzetből adódóan ilyen a lakások összlétszámához viszonyítva igen kevés van, de a gyerekszoba milyensége is hű tükre a szülő-gyerek kapcsolatnak.

Összegezés

Összegzésül Jiří Musil, a legjelentősebb kelet-európai város- és lakásszociológus véleményét idézem, mert úgy vélem, szó szerint ez kívánkozik ennek az írásnak a végére: „Valószínű, hogy például több boldog és elégedett családot, kevesebb feldúlt házasságot és ugyanakkor több pszichésen kiegyensúlyozott gyermeket találhatnánk a nem zsúfolt lakásokban, mint azokban, amelyek mai bevett értékeink szerint túlságosan kicsinyek.”

A „nem zsúfolton” tárgyakban sem zsúfoltat értünk.

Első megjelenés: *Kultúra és Közösség*, 1976. 2. szám, 86–96.